

Vári Fábián László

A kakukknővér. 76 ruszin és ukrán népballada

Budapest, MMA Kiadó, 2019, 250 p.

ISBN 978-615-5869-39-6

Cs. Jónás Erzsébet

RUSZIN ÉS UKRÁN BALLADÁK MAGYAR NYELVEN

Vári Fábián László kárpátaljai költő, műfordító, folklorista. A kiváló költő a rendszerváltás után tett szert ismertségre szülőföldjén és az anyaországban. Bizonyítja ezt a kilencvenes évek óta elnyert díjak és kitüntetések sora. Ilyenek a Kossuth-díj, a József Attila-díj, a Balassi Bálint-émlékkard, a Magyarország Babérkoszorúja díj, s további számos, művészeti tevékenységért kapott kitüntetés. Költészetének méltatására itt nincs elég hely, ezért csak egyetlen kritikai véleményt idézünk: „A közösségi felelősségérzéstől és felelősségtudattól áthatott klasszikus magyar költészet egyéni karakterű, jellegzetesen kárpátaljai magyar sorsjegyű folytatása Vári Fábián László művészete. Verseiben a történelem, a folklór és az irodalom emberi teljességet igénylő, egyéni és közösségi sorskérdésekkel minden időben nyíltan szembenéző alakjai alapozzák meg a jelenkor problémaival való sajátos karakterű, összetett és mély számvetést. Művei maradéktalanul tanúsítják annak a szándékának eredményét, hogy a tudat mélyebb szintjein megvalósuló magasabb rendű gondolkodás hordozói legyenek. Együtt él bennük az emberiség archaikus tapasztalata és a jelenkor problémavilága. Költői világának különleges színét a mély történelmi tudással és a folklór emberi teljességet őrző gazdagságával szembesített mai sorslátás adja. Művészetének megkülönböztető értéke a magyarságért érzett történelmi és jelenkori felelősség művészi megnyilatkozása. Magyarságunk kórképét kénytelen megrajzolni, de szemlélete szellemi és erkölcsi erőt sugároz, igaz értékekről tesz tanúságot...” – írta róla Görömbei András (GÖRÖMBEI 2010: 77).

Vári Fábián László neve összekapcsolódik Kárpátalja sokat gyötört népeinek gazdag múltú és reménységekből merítkező jelen életével. Ezek között tartjuk számon a ruszinokat is. *A kakukknővér* című balladáskötet hetvenhat ruszin és ukrán népballadát kínál a magyar olvasóknak (VÁRI 2019). A ruszinok Ukrajnában a magyar, szlovák, lengyel határvidék mentén, a Kárpátok hegyvidékén élnek, s nemcsak Rákóczi fejedelem leghűségesebb népét jelentették a tizennyolcadik században, de azóta is barátságban, közös megpróbáltatásokat és örömeket vállalva osztják meg a magyarokkal dolgos hétköznapijaikat. A hétköznapiok ereje a múltban gyökerezik. Hagyományaink bennünk és utódaink zsigereiben élnek, amíg az ősi történetek végképp feledésbe nem merülnek. A magyar folklór kiváló ismerője, Voigt Vilmos sokoldalúan elemezte a népek múltját feldolgozó balladákat (VOIGT 1975: 242). *A kakukknővér* című kötet ezt a sort gazdagítja. Vári Fábián László

nemcsak lefordította a szívéhez közelálló legszebb balladatermést, hanem kommentálta is kötetében.

Vári Fábián László 2019-ben nem először nyúlt a ruszin és ukrán nép balladaterméséhez. Már a kilencvenes évektől foglalkoztatta a gyűjtésük. A *Világtalan csillag* (2003) című, válogatott verseket, műfordításokat és saját gyűjtésű kárpátaljai ruszin népballadák magyar fordítását közreadó kötete is ékes bizonyítéka ennek.

A *kakukknővér* hetvenhat balladája tematikusan csoportosítva elsőként a „Szerelem, házasság” témakörébe foglalható. Huszonkilenc, versbe foglalt epikus történet jeleníti meg a hétköznapiak fájdalmait, félelmeit, gondjait, örömeit. A második blokk tíz balladája a „Varázslat, rontás” címet kapta. A következő gondolatkör a „Családi konfliktusok, tragédiák” huszonhat, dalba kívánczó megvallását adja. A „Háború” témakörből hét alkotás került a kötetbe. A „Betyárság” című zárófejezet négy balladával ismerteti meg az olvasót.

A ballada – Greguss Ágost sokat idézett meghatározása szerint – „tragédia dalban elbeszélve”.

A ruszin balladák formája a *kolomejka*. A kárpát-ukrajnai ruszinok és az ukránok legjellemzőbb, kör- és páros táncokat magában foglaló tánc kategóriája, melyhez a jellegzetes, ún. kolomejka-dallamok kapcsolódnak. Élénk tempójú, 2/4-es ütemű dallam. Nevét a Kolomyja, Kolomea földrajzi névvel hozzák kapcsolatba vagy a *kóló*, körtánc elnevezésből származtatják. Bartók a kolomejkát a hangszeres verbunkos zene egyik gyökerének tekintette. Ritmusa: ti-ti-ti-ti/ ti-ti-ti-ti/ ti-ti-ti-ti/ tá-tá. (Ilyen pl. a magyar *A csikósok, a gulyások kék lajbiba' járnak* vagy az *Elvesztetem zsebkendőmet...*)

Vári Fábián László a kötet előszavában megjelöli azokat a forrásokat, ruszin és ukrán balladagyűjteményeket, amelyekből válogatását összeállította. Ezek közül kiemelkedik a *Lintur-gyűjtemény*, Petro Lintur professzor 1950–60-as években kiadott munkái a rendszerbe szedett balladái és rituális költészet köréből (LINTUR 1966).

A balladákat négy témakör köré csoportosíthatjuk:

- TÖRTÉNELMI tárgyú balladák,
- BETYÁRTÖRTÉNETEK,
- TRAGIKUS SZERELEMRŐL szóló balladák,
- CSALÁDI SZERENCSEJTLENSÉGEKET és tragédiákat hordozó balladai történetek.

Vári Fábián balladáskötetének első darabja, a *Stefán vajda* háborús, szerelmi története nagy hatással van a magyar olvasóra.

A természettel folytatott naponkénti küzdelem a babonáság, a varázslás felé lökte a régi kultúrák népeit. A rontás célja rendszerint a szerelmi hódítás, de a bosszúállás is. A családon belül az anyós és a meny rossz viszonya, a hűtlen szerető megbüntetése különféle praktikákkal történik: a csúszómászók testnedvei, a kígyóméreg, a vad mérgező növények pogácsába sütése, s a rontás egyaránt ismert módok voltak.

A magyar olvasó számára különösen érdekes a betyárvilág megjelenítése. Nem véletlen, hiszen a tizenkilencedik század első felének magyar betyárjai, Rózsa Sándor, Sobri Jóska, a mátészalkai Gacsaj Pesta a nagy realista írókat, költőket, Aranyt, Móricz Zsigmondot is tollforgatásra indították. A betyárvilág nálunk a szabadságharccal is összefügg, hiszen Rózsa Sándor Kossuth seregében betyár csapatot is szervezett. De alapvetően, tudjuk jól, bűnözők, tolvajok voltak mindannyian, akik tömlöcben, akasztófán végezték:

Zavaros a patak habja,
Jancsi kezét mosogatja.

– Hej, te betyár, mi lett veled,
mitől véres a jobb kezéd?

– meglőttem a gerlicémet,
legkedvesebb szeretőmet.

A betyárvilág főszereplőit a folklórkutatás szerint csoportokba sorolhatjuk.

A KÉMÉNYLEŐ BETYÁR – A betyárok legalja. Sem bátorsággal, sem hírnévvel nem rendelkezik. Rendszerint sikeresebb társai mögött meghúzódva „eltartatja magát”. Megtűrik, de nem kedvelik.

A SZALMABETYÁR – Folyamatos menekülésben, „szalmán” van. Bújtatói első sorban kanászok és csűrhések.

A KAPCABETYÁR – A betyártársadalom olyan rétege, aki nem válogat a javak között. Bármire ráteszi a kezét. Pásztorokkal parolázik.

A FUTÓBETYÁR – A betyárok arisztokráciája. Folyamatosan változtatja a helyét, de állandó búvóhelyei is vannak. Nem engedi, hogy igazságos hírnevét bárki csorbítsa. Nyíltan is fellép, s vállalja tetteit. Nem „piszkítja be” kezét ócskaságokkal. Pénz, arany, ló, marha eltulajdonításában vesz részt. Sokszor előre bejelenti, hogy mit fog tenni. A zsákmány jelentős részét „visszaforgatja”. Bújtatóit, szeretőit éppúgy támogatja, mint az özvegyek gyermekeit vagy a katonának ragadott férfiak családját. „Fekete híru” emberrel nem áll szóba. Támogatói a csikósok, gulyások, pásztorok közül kerülnek ki. Magát is a pásztortársadalom tagjának tartja. Nem lesz elsőre mindenki futóbetyár. Néhány erős személyiségű kivételtől eltekintve a „betyárfejlődés” állomásain évek alatt érik be a „nép kedvence”. Korai időszakában Rózsa Sándort is mint kapcabetyárt tartották számon, de néhány év múlva már így összegezte saját sorsát: „*Most csak ilyen futó betyár vagyok, de azért szabad embör.*” (Vö. VUKICS 2003)

A magyar betyárok társai ott vannak a ruszin, ukrán, szlovák, sőt lengyel folklórban is. Ilyen Jánosik György alakja. Mivel a neve hasonlít a János becézésére, a Jánoskára, ezért magyar nyelvi környezetben Jancsikának is hívták. Vári Fábián

László gyűjtésében is megjelenik Jancsi betyár figurája. A családi tragédiák között a betyárokkal kötött kényszerházasság is szerepel:

A férjhez kényszerített lány

Zöld mezőben jávorfácska,
ott szánt egy ökrével Áncja.
Dél sincsen még, sok a híja,
édesanyja máris hívja.

– Férjhez adtalak, virágom,
alig hittem, máris bánom.
Jancsi lesz életed párja,
a hegyek híres zsványa.
(LINTUR gyűjtéséből, 1942)

A kegyetlen anyós elől madárrá változva menekülő fiatalasszony kakukk képében tér vissza párjához. A férj azonban nem ismeri fel és anyja parancsára megöli a kakukknővért. A menekülő feleség így könyörög:

Ahogy voltam, elindultam,
Duna partjáig jutottam,
ottan térdre ereszkedtem,
s jó atyámhoz könyörögtem:

– Uramatyám, én Istenem,
madárszívet adjál nekem,
hogy kakukkmadárrá váljak,
széles Duna fölött szálljak.

(VÁRI FÁBIÁN László:
A kakukknővér, 132)

Azt gondolhatnánk, hogy nincs semmi különbség a magyar és a ruszin, ukrán népballadák között, hiszen ezek az archaizált, népdalokhoz hasonló poétikus szövegek akár a mi falusi világunkban is keletkezhettek volna. Valóban, az alaphelyzetek, a konfliktusok és tragikus végkifejleteik az európai népeknél hasonlóak. Ám a helyszín, a tárgyi világ és a nevek birodalma sajátos atmoszférát teremt: a Dnyeper, a Fekete-hegy, a Kárpátok, Prága, ahova kereskedni járnak, más világokat rajzol meg. A Duna sem a magyar Duna, hanem a folyó haragos, fekete-tengeri deltát képező torkolata. A kötet címadó balladájában, a Kakukknővérben a gonosz anyós elől menekülő fiatalasszony a Duna deltájában könyörög Istenhez.

Az állatok, a madarak is mások. Nem fecskék, galambok, hanem kakukk, varjú, hideghez szokott állatok népesítik be a teret. A növényvilág a nyírfa, jávorfácska, fenyőerdő képében jelenik meg. A dallamosan csengő keresztnevek között a Jancsi,

János mellett Maruszja, Katerina, Galjutina, Iván, Román, Stefán teszi helyi színezetűvé a történeteket. A háborús témák a török fogságról, kozák katona haláláról, az őt sirató anyák, szeretők bánatáról szólnak.

A nyelvi stílussteremtés gyökerei, mint ahogy az emberi tragédiák, s a hiedelmek ősisége közös kultúraszemiotikai alapokat képeznek. Kirajzolódik a balladákban egy régi világ nyomokban mindmáig kiható szociokulturális háttere. A patriarchális családfelépítés, a távol levő fia tudtán kívül kegyetlenkedő anyós hatalma, a titkolt szerelmi viszonyok, a kieroszakolt házasság, a harcban edzett férfiak lelki sérülékenysége, a nők praktikái stb.

Érzékelhető, hogy népeink folklórában s ezen belül népballada-költészetében számos érintkezési felület található, s ezeken keresztül a több évszázados együttélés törvényszerűségei által szabályozva oda-vissza csörgedezve hozzák és viszik az értékeket a két kultúra felszíni és bűvópatakjai.

Topográfia:

- A DUNA a ruszin és ukrán balladákban a DUNA-DELTÁT jelenti,
- a TISZA itt kis hegyi folyó,
- PRÁGA, KRAKKÓ a távoli világot jelentő nagyváros, nem BÉCS, mint Magyarországon,
- a HEGYEK, VÁRAK a Kárpátok KELETI, DÉLI csúcsait, az ukrán határ-örvidéket jelölik meg.

Névadás:

- Bár vannak magyar keresztnév is, de több a MARUSZJA, KATERINA, GAVRILA, IVÁN stb. megnevezés.

A ruszin és ukrán balladákban, ha mértékkel is, de szépen kimutathatóak az élet legkülönbözőbb területeiről kölcsönvett magyar szavak, mint pl.:

KATONA – „*Ide szinok u katune*” (Megy a fiam katonának)

SARKANTYÚ – „*Huszari v sarkanykovi*” (A huszárok sarkantyúkkal) és hasonló.

A múlt század '60-as '70-es éveiben az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszékén a hallgatók azt a feladatot kapták, hogy gyűjtsék fel a még élő idős emberektől a helyi népköltészet, néprajz és népszokások, köztük a népballadák csak arra a vidékre jellemző elemeit. Így indult el egy folyamat, amelynek köszönhetően azt mondhatjuk, szinte 90 százalékban ismerjük a kárpátaljai magyar folklórirodalmat.

A több mint négy évtizeddel ezelőtt elvégzett gyűjtőmunka egyik leglelkesebb tagja Vári Fábián László volt, aki magyar-szakos diákként került közel a balladákhoz, s ma már a legismertebb néprajzi gyűjtőként jegyzi nemcsak Kárpátalján, de a magyarok lakta nemzetrészekben belül is. A *Vannak ringó bölcsők* című balladagyűjteménye már három kiadást megért (VÁRI 2012). A kötet húsz archaikus és mai keletű népballadát tartalmaz.

„A kárpátaljai magyar népballadákkal és általában a magyar népballadakincssel is viszonylag sokat foglalkoztam, így hozta magát a lehetőség, hogy belenézzek az ukrán, a ruszin népköltészetbe is. S mivel ez a két nép – a kárpátaljai ruszinok és magyarok – az évszázadok folyamán együtt élt, a történelmükben sok közös van, így feltételeztem, hogy kell legyen átfedés a balladákban is, amit jól gondoltam, hiszen sok hasonlóság van. A balladai történetek közül körülbelül húsz olyan van, amely teljesen átfedi egymást. A népballada nyelvezetét nagyon alaposan megismertem a fordítások során, s a balladai hangulatot szerettem volna visszaadni” – vallja Vári Fábián László (vö. VÁRI 2007). A ruszin és ukrán népballadák fordításával hiánypótló szolgálatot tett Vári Fábián László.

Vári Fábián László ruszin és ukrán népballada-fordításai kapcsán a gyakorlatban is bizonyítást nyer, hogy a fordítás befogadásesztétikai, hermeneutikai reflexió, minthogy maga a hermeneutika is egyfajta interpretáció, a rejtett jelentések, gondolatok világossá tétele. A fordításban a „hermeneutikai ívnek” kell lerövidülnie. A fordítónak a lehetségesig minimalizálnia kell az a távolságot, amely az eredeti mű kulturális-egzisztenciális szituációja és a célnyelvi interpretáció szituációja között fellelhető. A fordítás olvasói befogadása maga nem más, mint az interpretáció interpretációja, azaz további másodlagos interpretációs cselekvés.

Az interdiszkurzivitást a hermeneutika mint a szövegfeldolgozás integráló hiperkategóriáját értelmezi. A terminus szövegértelmű bevezetése a francia *discours* szóból ered, amely a beszédet, a beszédcselekvést az extralingvisztikai, szociokulturális, pszichológiai stb. összetevőivel együtt láttatja. A szöveget olyan eseménysorozat mozzanataként fogja fel, amely a résztvevők részéről célirányos szociális cselekvésben jön létre. Az interdiszkurzivitás hiperkategória-jellegét a különböző diskurzusok, vagyis a szövegre vonatkozó különböző ismeretek és gyakorlati alkalmazások kereszteződéseinek eredményeként nyeri el (vö. GORGYIJEVSZKIJ 2006). Ezt igyekeztünk bemutatni, amikor körbejártuk a ruszin és ukrán balladák magyar nyelvű csokrát Vári Fábián László tolmácsolásában.

IRODALOM

- [1] Gorgyijevszkij, A. A. (2006). *Категория интердискурсивности в научно-дидактическом тексте* (Автореферат диссертации) Тюмень: ТГУ, <http://www.tmnlib.ru/jirbis/files/upload/abstract/10.02.20/505.pdf> (2020-02-01).
- [2] Görömbei András (2010). Jég és korbács : Vári Fábián László könyve. *Tiszatáj* (64), 11, pp. 77–82.
- [3] http://enciklopedia.fazekas.hu/verstan/Ballada_mint_versforma.htm (2020-02-01).
- [4] Lintur, P. V. (1966). *Narodni baladi Zakarpatyja*. Lviv: Vyd-vo L'vivs'koho universytetu. (Idézi Vári Fábián László 2019: 242)
- [5] Vári Fábián László (2007). *A magyar és a ruszin (ukrán) népballadák összehasonlító vizsgálata*. Debrecen. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle>

/2437/118050/ertekezes_fabian%20laszlo-t.pdf?sequence=6&isAllowed=y (2020-02-01).

- [6] Vári Fábián László (2012). *Vannak ringó bölcsők*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
- [7] Vári Fábián László (2019). *A kakukknővér*. 76 ruszin és ukrán népballada. Budapest: MMA Kiadó.
- [8] Voigt Vilmos (1975). A magyar hősepika összehasonlító kutatási problémái. *Kultúra – Népi Társadalom* VIII, 237–260.
- [9] Vukics Ferenc (2003). *A magyar harcművészet története/ Betyárok és pásztrok tudása* című fejezet. Budapest: Magvető Kiadó, 2003.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

A kakukknővér

76 ruszin és ukrán népballada